

Hvordan kan økonomer bidrage til forståelsen af dyrevelfærd?

Tove Christensen, Jørgen Dejgård Jensen, Henning Otte Hansen og Peter Sandøe

(Uddrag fra *Landbrugets økonomi 2009*, udgivet af Fødevarerøkonomisk Institut,
Københavns Universitet)

3. Hvordan kan økonomer bidrage til forståelsen af dyrevelfærd?

3.1. Indledning

Siden slutningen af 1960'erne er der særligt i Nordeuropa blevet investeret i forskning i dyrevelfærd efterfulgt af lovgivning, som stiller mindstekrav til dyrevelfærden. Sådanne dyrevelfærdslovgivninger er først blevet gennemført i nationalt regi og senere inden for rammerne af EU. Sideløbende er der udviklet et marked for animalske produkter fremstillet med særligt hensyn til dyrevelfærden. Det er dels produkter, hvor dyrevelfærden er særkendet, fx skrabeæg og æg fra fritgående høns, dels produkter, hvor dyrevelfærd indgår i en større helhed, som det ses i den økologiske produktion. Der er voksende salg af produkter, som bliver markedsført med henvisning til dyrevelfærd, men de dækker dog stadig kun en relativt lille del af den samlede omsætning.

Der er en stigende erkendelse af, at de iværksatte initiativer ikke er tilstrækkelige til at sikre det niveau af dyrevelfærd, som er ønskeligt set ud fra en folkelig og politisk synsvinkel. Lovgivning, som fastlægger mindstekrav til dyrevelfærden, er ikke altid et effektivt redskab til at undgå dyrevelfærdsproblemer. Dette hænger delvist sammen med, at den nævnte lovgivning hovedsageligt vedrører rammerne, dyrene lever under, og kun i begrænset omfang regulerer landmandens evne til at passe sine dyr. Det hænger også sammen med, at der mange steder i EU er problemer med at få lovgivningen håndhævet. Endelig spiller priskonkurrence fra animalske produkter produceret uden for EU en stigende rolle.

På det seneste er der kommet signaler fra EU om, at der skal helt nye tanker til i forhold til dyrevelfærd. Via det store forskningsprojekt Welfare Quality forsøger man at udvikle redskaber til at vurdere dyrenes faktiske trivsel ude i besætningerne. Der har været luftet ideer om at ændre dyreværnslovgivningen på EU-niveau, så der sættes på de nye såkaldte ”dyrebaserede” mål for dyrevelfærd i stedet for regulering af rammerne, dyrene lever under. Der har også været tanker fremme om helt at opgive lovgivningsmæssige mindstekrav til dyrevelfærd og i stedet sætse på markedsstyring baseret på mærkning og krav fra forbrugerne.

Dyrevelfærd er hovedsageligt blevet reguleret på grundlag af naturvidenskabelig forskning. I første omgang var det veterinærer, som stod for at forske i velfærden hos landbrugets dyr. Gradvist har biologer med speciale i dyrevelfærd indtaget en dominerende rolle i denne type forskning. Derimod har samfundsvidenskabelige forskere

indtil for nylig ikke bidraget nævneværdigt til forskning med relationer til dyrevelfærd. Dette er sagligt set mærkeligt, da indsigt i menneskers holdninger og økonomiske forhold er nøgleelementer både for at forstå og løse problemerne og i fastlæggelsen af politiske målsætninger. Politisk set er det derimod forståeligt – da den naturvidenskabelige referenceramme kan give diskussionerne et præg af objektivitet og modvirke indblanding fra interessegrupper med moralske dagsordner. I praksis har det dog vist sig, at den snævre naturvidenskabelige forståelsesramme er en spændetrøje for arbejdet med emnet dyrevelfærd. Der synes på den baggrund at være en voksende forståelse for, at man i arbejdet med dyrevelfærd må inddrage viden om holdninger og økonomiske forhold – ikke i stedet for naturvidenskabeligt baseret viden om dyrs adfærd og behov, men som et supplement hertil.

Formålet med nærværende kapitel er at give nogle økonomiske perspektiver på dyrevelfærd i landbrugsproduktionen. Økonomiske analyser kan være med til at tydeliggøre prioriteringer og at sætte fokus på, om individet og samfundet som helhed er villige til at betale omkostningerne forbundet med forbedret dyrevelfærd. Kortlægning af de økonomiske omkostninger og gevinster ved dyrevelfærd er et nødvendigt (men dog ikke tilstrækkeligt) input for at kunne bestemme, hvilket niveau af dyrevelfærd samfundet bør stræbe efter. Ud fra en økonomisk vinkel vil det derfor give god mening at tale om et optimalt niveau af dyrevelfærd, medens andre taler om den maksimale dyrevelfærd, og atter andre taler om acceptabel eller anstændig dyrevelfærd.

Økonomiske overvejelser kan også rette sig mod at vurdere omkostningerne forbundet med forskellige typer af tiltag til at fremme dyrevelfærden, ligesom de kan rette sig mod at forstå de muligheder og begrænsninger, som gør sig gældende i forhold til at fremme dyrevelfærd via markedet.

Vi belyser, i hvilken udstrækning krav om øget dyrevelfærd ud fra en økonomisk betragtning er at opfatte som en udviklingsmulighed eller en barriere, samt under hvilke betingelser det er henholdsvis det ene eller det andet. Afslutningsvist peger vi på de centrale økonomiske incitamenter, som er i spil og dermed muligheder for at iværksætte dyrevelfærdsfremmende politiske tiltag.

3.2. Dyrevelfærd som et gode

Hvorfor er det vigtigt at beskæftige sig med dyrevelfærd? For det første drejer det sig jo om at sikre, at de dyr, som holdes med henblik på at producere fødevarer, lever et

anstændigt liv. I det moralske klima, som eksisterer i den vestlige verden i dag, må dette siges at være et ukontroversielt udgangspunkt for diskussionen.

Men dyrevelfærd påvirker også menneskers velfærd. I flere henseender er det godt for landmanden, at hans dyr har det godt. I den udstrækning at dyrevelfærd øger produktiviteten, har landmanden et direkte økonomisk incitament til at sikre dyrevelfærd. Fraser (2008) foreslår, at en forbedring af materielle standarder fra et meget lavt niveau kan give både bedre økonomi og bedre dyrevelfærd (han nævner specifikt transport og behandling af dyr i forbindelse med slagting – men det vil også typisk omfatte tilstrækkelige mængder af mad og vand, fravær af stress, osv.). Hans konklusion er baseret på en analyse af animalsk produktion i udviklingslandene, men kan nemt generaliseres til problemstillinger i den vestlige verdens animalske produktion (se McInerney, 2004). Ligeledes foreslår Nørgaard (2000), at man skelner mellem dyrevelfærdsforbedringer, som forbedrer dyrenes sundhed og typisk samtidig forbedrer produktiviteten og derfor er i landmandens egen interesse at gennemføre, og forbedringer i forhold til at sikre, at dyrene kan få opfyldt deres adfærdsmæssige behov, som typisk ikke øger produktiviteten, og som landmanden derfor ikke umiddelbart har en privatøkonomisk interesse i at gennemføre. Helt konkret er der typisk god økonomi i at reducere dødeligheden ved at etablere sygebokse både for svin (Dansk Svineproduktion, 2007) og for malkekøer (se fodnote 16).

Endvidere er det vigtigt for mange mennesker, at de dyr, vi spiser, har haft det godt. Der er imidlertid stor forskel på, hvilke kriterier den enkelte lægger vægt på i sin vurdering af, om dyrene har haft det godt. Samlet set vil der derfor – både mellem kulturer og inden for samme kultur – være forskelle på hvilket niveau af dyrevelfærd, der vurderes at være tilstrækkeligt, for at dyrene har haft det godt.

Selv om de fleste i et land som Danmark vil være enige om, at dyrplageri principielt er uacceptabelt, kan der være divergerende holdninger til, hvad dyrplageri er, og fx i hvilken udstrækning landbrugsdyr får det bedre af at have adgang til det fri.

Her har vi fat i et af de helt grundlæggende problemer i forbindelse med at forbedre dyrevelfærden – nemlig uenigheden om hvad god dyrevelfærd er, se eksempelvis Lassen et al. (2006), Sandøe & Christiansen (2008) og Kjærnes et al. (2008). Mens naturvidenskabelige eksperter samt landbrugserhvervet typisk definerer dyrevelfærd ud fra, om dyrene får opfyldt basale fysiologiske behov, og at dyrene ikke må lide eller påføres smerte, så har lægfolk en tendens til at forbinde dyrevelfærd med dyrenes mulighed for at udvise naturlig adfærd. Sociologisk forskning har peget på, at de kri-

terier, der indgår i folks vurdering af, om grise har haft det godt, inkluderer aspekter, såsom hvorvidt produktionen påfører grisene fysisk smerte og berøver grisene deres mulighed for at leve et ”naturligt grise-liv” (Lassen, Kloppenborg, & Sandøe 2002; Lassen, Sandøe, & Forkman 2006).

Viales (1994) peger i den forbindelse på, at den samfundsmæssige proces, hvor landbrug og produktion i stigende omfang er løsrevet fra forbruget, har fremmedgjort befolkningen i almindelighed fra behandlingen af bl.a. landbrugsdyr. Det medfører bl.a., at mange mennesker vil have svært ved at vurdere den ekstra gevinst for dyrene ved velfærdsforbedrende tiltag.

Det er ikke samfundsvidenskabens rolle at afgøre, hvilke af parterne der har ret – eller hvilken vægtning af dyrenes forskellige behov, der er den ’rigtige’. Til gengæld er det utroligt vigtigt at forsøge at forstå disse forskellige opfattelser af dyrevelfærd, da de udgør en præmis – ikke en barriere der skal overvindes – i fastlæggelsen af de samfundsmæssige målsætninger for dyrevelfærden – og her kan samfundsvidenskaben spille en rolle.

For nogle forbrugere kan overvejelser omkring dyrevelfærd påvirke hvilken type kød, de køber. Markedsstudier viser imidlertid, at produkter med særlig vægt på dyrevelfærd ofte ikke er i særlig høj kurs hos forbrugerne, når de står ved køledisken. Selv om markedsandelene for økologiske og andre animalske produkter, hvor der er taget ekstra hensyn til dyrevelfærd, har oplevet stigende tendenser, så er de stadig små – i hvert fald for køds vedkommende, se tabel 3.1.

Tabel 3.1. Oversigt over økologiske markedsandele for udvalgte animalske Produkter

	Markedsandel økologisk (første halvdel af 2008) ¹⁾	Specialproducerede men ikke-økologiske produkter ²⁾
Økologi (alle produkter)	8,4 %	-
Svinekød	1,5 %	Ca. 1,5 %
Oksekød	6 %	Under 1 %
Kylling	1,2 %	Under 1 %
Æg	28,7 %	7 % fra fritgående høns
Mælk	33,6 %	-

Noter 1) Kilde: Økologisk Landsforening (2008) og 2) diverse kilder

Der kan dog også være effekter på menneskers velfærd, som ikke indfanges i den enkeltes private forbrug. Bennett & Blaney (2003) refererer til forbrugerundersøgelser i

flere europæiske lande, hvor en betragtelig del (66 pct.) af befolkningen angiver, at hensyn til dyrevelfærd har medført, at de spiser mindre kød. Disse menneskers præferencer for dyrevelfærd er tydeligvis ikke afspejlet i en øget markedsandel for dyrevenlige produkter.

Kompleksiteten i at sætte en værdi på dyrevelfærd er ganske godt illustreret af følgende opdeling, foreslået i lettere forskellige udgaver af Carlsson et al. (2007), McInerney (1993) og Bennett (1995). De opdeler værdien af dyrevelfærd i henholdsvis en privat værdi af dyrevelfærd, som den gevinst det enkelte individ oplever ved at dyrevelfærden har været i orden hos det dyr vedkommende selv spiser, og en offentlig gode værdi af dyrevelfærd, som er knyttet til den gevinst, som det enkelte individ oplever, hvis dyrevelfærden er i orden hos de dyr, som *andre spiser*. I den økonomiske litteratur kaldes det en eksternalitet, når en persons handlinger påvirker en anden persons nytte (se boks 3.1). Når man prøver at få et bud på det enkelte menneskes præferencer for dyrevelfærd, kræver det således, at man inddrager både den private og den offentlige værdi.

I en lang række studier har man forsøgt at få viden om forbrugernes værdisætning af produkter med særlige fødevarer kvaliteter – herunder dyrevelfærd - ved at lave spørgeskemaundersøgelser blandt forbrugerne om, hvordan de vægter dyrevelfærd i forhold til prisen på et produkt og evt. over for andre produkttegenskaber. Se bl.a. Bennett (1995), Christensen et al. (2002), Carlsson et al. (2007), Mørkbak et al. (2008), Mørkbak et al. (2009). Uden undtagelse viser disse studier, at der er en vilje i befolkningen til at betale for produkter, hvor der er taget særlig hensyn til dyrevelfærd – og at denne betalingsvilje langt overstiger, hvad man ser udfoldet på markedet.

Der er flere typer af forklaringer på, hvorfor forbrugerne siger én ting i spørgeskema-analyser og gør noget andet, når de køber ind. En type forklaring går på, at dyrevelfærd ikke er en synlig egenskab (se eksempelvis Christensen & Frandsen, 2002), hvilket forhindrer forbrugerne i at foretage velinformede valg, når de handler i dagligdagen. Køb af dyrevenlige produkter forudsætter derfor, at forbrugeren har tillid til, at de pågældende produkter er baseret på et dyrehold, som reelt giver dyrene bedre forhold, end hvad tilfældet er hos de konkurrerende produkter. I spørgeskemaundersøgelser vil respondenterne ofte være bedre informerede, end de er i hverdagen, når de foretager deres faktiske indkøb, ligesom tilgængelighed typisk ikke er et problem i den virtuelle verden, hvor sådanne undersøgelser ofte foretages.

Boks 3.1. Private goder, offentlige goder og eksternaliteter

Når man skal prøve at forstå, hvorfor økonomer mener, at der er en samfundsøkonomisk gevinst ved at regulere nogle goder, mens andre goders levedygtighed skal bestemmes af markedskræfterne, så er det nødvendigt at se på, hvilke værdier der knyttes til de forskellige goder.

Et privat gode er karakteriseret ved at værdien (enten nytteværdi af forbrug eller produktionsomkostninger) af en vare eller en vareegenskab udelukkende påvirker dem, der producerer eller forbruger varen og at den ene persons forbrug afskærer andre fra at bruge godet. I forhold til dyrevelfærd, kan den værdi, som en forbruger oplever ved at spise kød fra et dyr, hvor der er kræset lidt ekstra for dyrevelfærden, kaldes en privat værdi.

Et offentligt gode er karakteriseret ved, at alle i samfundet kan forbruge eller påvirkes af godet, uden at en persons forbrug reducerer en anden persons mulighed for at forbruge samme gode, og at man ikke kan udelukke nogen fra at forbruge godet. Gadebelysning er et ofte anvendt eksempel på et offentligt gode. I en dyrevelfærdssammenhæng, er den værdi, der knyttes til dyrevelfærd ved det kød, som andre spiser, et offentligt gode. Man kan ikke overlade det til markedet at frembringe offentlige goder.

Eksternalitet. Ofte vil enten produktion eller forbrug af en vare påvirke nytten eller profitten hos andre personer udover dem der direkte producerer eller forbruger varen – i så fald er der tale om en eksternalitet i enten produktion eller forbrug (Baumol & Oates, 1993). Lugt- eller støjgener hos naboer til en fabrik er eksempler på negative eksternaliteter. Tilstedeværelse af eksternaliteter medfører, at markedskræfterne ikke af sig selv vil føre til et samfundsøkonomisk optimalt produktions- og forbrugsniveau. Hvis der er positive eksternaliteter, vil markedsføringen føre til for lille produktion/forbrug af den pågældende vare, mens der typisk produceres/forbruges for meget, hvis der er negative eksternaliteter. Dyrevelfærd kan være en negativ eksternalitet, fordi nogle mennesker tillægger det en negativ værdi, at det kød, som andre spiser, ikke opfylder en acceptabel standard.

Herudover opereres med begrebet merit egenskab, som er en egenskab, der ønskes på basis af behov snarere end mulighed for og villighed til at betale (Musgrave 1957). McInerney (2004), foreslår at en merit egenskab er noget, som det enkelte individ ikke nødvendigvis værdisætter, men som samfundet som helhed mener, burde være i alles interesse. Det kan derfor ikke overlades til markedet alene at frembringe merit egenskaber. Uddannelse og sundhedsydelse er typiske eksempler på merit goder.

Det offentliges rolle. McInerney (2004) og andre foreslår, at de offentlige myndigheder ikke skal blande sig i den private værdi af dyrevelfærd. Et privat gode kan typisk overlades til markedskræfterne, som via udbud og efterspørgsel fastlægger, hvor meget der skal produceres og forbruges¹⁴. Størrelsen af dyrevelfærdseksternaliteten afhænger bl.a. af dyrevelfærdsniveauet. Hvis niveauet af dyrevelfærd er tilstrækkeligt højt, vil ingen (eller kun få personer) føle, at dyrevelfærden skulle have været højere ved det kød, som andre spiser. I så fald vil det typisk ikke kunne betale sig, at de offentlige myndigheder blander sig. Generelt gælder det, at eksternaliteter, hvor kun få er involveret, typisk bedst løses af de involverede parter via forhandlinger og/eller pengeoverførsler. Omvendt, hvis dyrevelfærdstandarder i samfundet er lav, kan det tænkes at en stor del af (måske hele) befolkningen oplever en negativ værdi af det kød, der produceres, og som andre spiser. I så fald kan den negative dyrevelfærdseksternalitet være af en sådan størrelse, at der vil være behov for alternativer eller supplement til markedskræfterne, og det kræver indblanding fra myndighederne eller en anden instans. I den udstrækning samfundet vurderer, at dyrevelfærd er et merit gode, er fastlæggelse af en dyrevelfærdsmålsætning ikke underlagt økonomiske kriterier. Økonomi kan dog fortsat spille en rolle i forbindelse med fastsættelse af økonomiske incitament, som kan bidrage til at opnå det fastsatte mål på en omkostningseffektiv måde¹⁵.

¹⁴ Vi forudsætter, at markedet i øvrigt opfører sig 'pænt', det vil bl.a. sige, at der ikke er store aktører, der alene kan påvirke markedspriserne, og at der er fuld (eller i hvert fald lige adgang til) information for alle individer.

¹⁵ Tak til Hans Frost og Peder Andersen, Fødevareøkonomisk Institut, for konstruktive diskussioner om boksens indhold.

En anden type forklaring går på, at man i spørgeskemaer beder respondenter om at fokusere på nogle bestemte produkttegenskaber. Herved risikerer forskeren at sætte for meget fokus på nogle produkttegenskaber, som forbrugeren ikke selv ville fokusere på i en faktisk indkøbssituation. Samtidig risikerer man, at respondenterne glemmer nogle elementer, som er vigtige i en rigtig indkøbssituation.

En tredje type forklaring på forskellen mellem erklærede og observerede handlinger går på tilstedeværelse af hypotetisk skævhed i spørgeskemabaserede undersøgelser, hvilket blandt andet skyldes, at det i sådanne undersøgelser er 'gratis' at *sige*, at man gerne vil købe et dyrt produkt, hvor der er taget hensyn til dyrevelfærd. Selv om forskeren kan forsøge at inddrage mange elementer fra en faktisk indkøbssituation i sin beskrivelse af den opgave, som respondenterne sættes over for, så vil det aldrig helt kunne afspejle en rigtig indkøbssituation.

Estimer af betalingsvilligheden for produkter med særlige dyrevelfærds karakteristika bygger på den præmis, at respondenterne befinder sig i en forbruger kontekst. Iflg. sociologisk forskning (Boltanski & Thevenot, 1999) indgår vi imidlertid over tid i forskellige kontekster, hvor forskellige værdisystemer er herskende. Når man placerer folk i en forbruger kontekst, appellerer man også til et særligt værdisystem, som igen resulterer i en bestemt prioritering af dyrevelfærd. Flere (Lassen et al., 2002, Nyborg, 2000 og Kjærnes et al., 2008) har i denne forbindelse peget på, at man bør skelne mellem en forbruger kontekst, hvor individet udtrykker, hvad der prioriteres i en kontekst af indkøb, og en borger kontekst, hvor individet udtrykker en holdning til, hvordan verden burde være indrettet.

En større vægt på at bruge spørgeskemaer til at afsløre befolkningens værdisætning af dyrevelfærd i en borger kontekst er et forholdsvist uopdyrket område (en nævneværdig undtagelse er Carlsson et al., 2007). Eksempelvis kan sådanne studier bidrage med yderligere information om, hvordan vi som samfund skal vægte lovgivning om dyrevelfærd (borger sammenhæng) over for markedsdrevet dyrevelfærd (forbruger sammenhæng).

3.3. Dyrevelfærd som en omkostning

Landmanden vil som nævnt typisk have et driftsøkonomisk incitament til at tage hensyn til dyrenes basale velfærd såsom sikring af, at dyrene er sunde og får opfyldt deres fysiologiske behov. Hvis det samlet set koster at øge dyrevelfærden, vil landmandens økonomiske incitament afhænge af, hvad forbrugerne vil betale, hvad lovgivnin-

gen påbyder – eller hvilke standarder detaileddet kræver af deres leverandører – med dertil knyttede økonomiske sanktionsmuligheder. Nedenfor præsenteres et par konkrete eksempler på opgørelse af de direkte omkostninger forbundet med dyrevelfærd.

Fødevarøkonomisk Institut gennemførte i 2008 en udredning for Fødevarestyrelsen om forventede merudgifter samt forventede produktionsøkonomiske besparelser ved initiativer til reduktion i forekomsten af skuldørsår hos søer (Graversen, Lund & Gylling, 2008). Se tabel 3.2.

Tabel 3.2. Omkostninger forbundet med forebyggelse af skuldørsår hos søer		
	Omkostninger for det offentlige	Omkostninger for erhvervet
Monitering af skuldørsår i besætninger	-	6-7,2 mio. kr/år
Etablering af handlingsplan	-	7,2 mio. kr/år
Fødevarestyrelsens velfærdskontrol	-	0,1-0,2 mio. kr/år
Forbedret levende syn af afgangssøer	0,5 mio. kr/år	5-6 mio. kr/år
I alt	0,5 mio. kr/år	18,3-20,6 mio. kr/år
Kr/årsso		17-20 kr/årsso
Produktionsøkonomisk gevinst		Ca. 19 kr/årsso

Kilde: Graversen, Lund & Gylling (2008)

Iflg. opgørelsen vil de samlede omkostninger ved handlingsplanen beløbe sig til i størrelsesordenen 20 mio. kr., svarende til 17-20 kr. pr. årsso. Men handlingsplanen vurderes også at indebære et potentiale for driftsøkonomiske besparelser i form af en reduktion i antal søer, som skal slagtes eller destrueres for tidligt – fraregnet øgede omkostninger til arbejdskraft og indkøb af halmmåtter mv. – en besparelse, som er opgjort til ca. 19 kr. pr. årsso. Den analyserede handlingsplan til forebyggelse af skuldørsår vurderes således at være stort set omkostningsneutral.

Et andet eksempel er Lund et al. (2009a, 2009b), som analyserer de økonomiske konsekvenser af øget dyrevelfærd hos malkekøer som følge af forslag til ny lovgivning om hold af kvæg (se tabel 3.2). Forslagene fremgår af en rapport fremsat af en arbejdsgruppe nedsat af justitsministeren, jf. Arbejdsgruppen om hold af malkekøer (2009). Der var enighed i arbejdsgruppen om at foreslå lovgivning, som sikrer en række forbedringer af staldforholdene. Desuden ønskede et mindretal i arbejdsgruppen at indføre tvungen afgræsning for malkekøer, hvor hver ko skal have adgang til minimum 0,3 ha græsareal. Detaljerede omkostningsberegninger på de enkelte tiltag er vist i tabel 3.3

Tabel 3.3. Årlige omkostninger ved velfærdsforbedringer hos malkekvæg, kroner per årsko inkl. opdræt

	Overgangsperiode	
	5 år	15 år
Omkostninger ved forbedrede staldforhold (eksisterende stald) per årsko		
Fysiske rammer, køer	208 kr.	140 kr.
Kælvnings- og sygebokse	19 kr.	13 kr.
Malkeområde og opsamlingsplads	44 kr.	30 kr.
Fysiske rammer, kalve og ungdyr	48 kr.	32 kr.
Bygningsudvidelser, kostald	726 kr.	491 kr.
Bygningsudvidelser, ungdyrstald	380 kr.	257 kr.
I alt staldforbedring – omkostninger kroner	1425 kr	963 kr.
I alt staldforbedring - procentvis meromkostning	5,6 %	2,8 %
I alt staldforbedring - procentvis reduktion i indtjening	33 %	17 %
Omkostning ved forbedrede staldforhold (nybyggeri) per årsko		
Omkostninger	185 kr.	125 kr.
Omkostninger ved krav om 0,3 hektar afgræsningsareal per årsko¹⁾		
Omkostninger	1602 kr.	1082 kr.
Procentvis meromkostning pr. årsko	4,3 %	2,9 %
Procentvis reduktion i indtjening pr. årsko	26 %	17 %

¹⁾ Omkostningerne til græsning dækker omkostninger til spændingsgiver, indhegning, etablering af tunnel passager under veje og drivveje, vandforsyninger og reduceret mælkeydelse på 3 pct., samt reducerede omkostninger til ensilering og foder.

Kilde: Lund, Christensen & Lawson (2009b) tabellerne 4.3, 5.1, 5.5, 6.1.

Beregningerne viser, at der er meget stor forskel på, om kravene skal implementeres i forbindelse med nybyggeri, over en 5 års eller over en 15 års overgangsperiode¹⁶. Dermed er der en tydeligt stigende sammenhæng mellem omkostninger og effekten på dyrevelfærden (idet en kort overgangsperiode har størst omkostninger, men de kommer flere dyr til gode i længere tid end en lang overgangsperiode).

Umiddelbart kan det forekomme udramatisk at gennemføre en lovgivning, som forlanger, at alle køer skal på græs. Men det viser sig, at en sådan lovgivning vil medføre lige så store ekstra omkostninger som alle de øvrige lovforslag tilsammen. Denne vi-

¹⁶ Dansk Kvæg vurderer, at der er nogle yderligere produktionsøkonomiske gevinster forbundet med forbedrede staldforhold, som reducerer tabt indtjening i forhold til dem der er angivet i tabel 3.3 – især i relation til forbedrede kælvings- og sygebokse, og som måske i virkeligheden kan gennemføres af rent privatøkonomisk interesse fra landmandens side. Endvidere forventes det, at hvis forbedringerne af staldforhold udelukkende gennemføres i forbindelse med nybyggeri, så kan de produktionsøkonomiske gevinster meget vel være på højde med meromkostningerne. Vi takker Henrik Nygaard og Peter Stamp Enemark, Dansk Kvæg for disse oplysninger.

den vil indgå som en vigtig del af grundlaget for politikernes prioritering, når de skal diskutere og vedtage lovgivning om hold af kvæg.

Eksemplerne viser tydeligt, at en simpel omkostningsberegning kan give væsentligt input til, hvordan man i praksis vil prioritere indførelse af ændringer i husdyrproduktionen til gavn for dyrenes velfærd. Der skal naturligvis tages forbehold for usikkerheder og for afhængigheden af en række antagelser, som er mere eller mindre direkte formuleret. Eksempelvis er det væsentligt at nævne, at beregningerne er baseret på en antagelse om, at dyrevelfærdsforbedringerne ikke slår igennem på landmandens afregningspriser for mælk og kød.

3.4. Optimal dyrevelfærd

Som det er fremgået ovenfor, rummer spørgsmålet om dyrevelfærd dels en kvalitativ dimension, der handler om hvad det gode produktions-dyreliv består i, og dels en kvantitativ dimension, nemlig hvor meget velfærd der skal til, før vi mener, at dyrene har haft et liv, som er godt nok. Disse forhold bør, sammen med en afvejning af dyrevelfærden i forhold til andre hensyn som fx miljømæssige påvirkninger, fødevarerikkerhed, landbrugseksporten etc., indgå i en samfundsmæssig beslutning omkring en dyrevelfærdsmæssig indsats i forhold til produktionsdyrene i Danmark. Ét metode-mæssigt redskab til at understøtte sådanne afvejn timer er økonomisk værdisætning, som giver mulighed for at måle alle effekter af et givet tiltag i samme enhed (nemlig penge). Herved bliver det direkte muligt at sammenligne politiske tiltag dels på tværs af indsatsområder (eksempelvis dyrevelfærd versus fødevarerikkerhed eller miljø) og dels inden for samme indsatsområde, hvor forskellige tiltag resulterer i forskellige niveauer af eksempelvis dyrevelfærd.

Økonomiske analyser vil kunne pege på afvejningen af dyrevelfærd over for de omkostninger, der er forbundet med at 'producere' dyrevelfærd. På omkostningssiden vil det ofte være relativt billigt at forbedre dyrevelfærden en smule, men det kan være forholdsvis dyrt at få dyrevelfærden helt i top. Der er således ofte stigende marginalomkostninger forbundet med øget dyrevelfærd. På gevinstsiden vil der ligeledes være stor almen interesse for at undgå decideret dyremishandling, mens der kan være mere delte meninger om, hvor meget dyrevelfærd man synes er nødvendigt, og i hvilket omfang de forskellige mulige tiltag overhovedet giver dyrene større velfærd. Således er den marginale gevinst for borgerne ved øget dyrevelfærd ofte aftagende.

Under disse forudsætninger vil et økonomisk optimalt niveau af dyrevelfærd være karakteriseret ved, at den marginale gevinst ved øget dyrevelfærd netop opvejer den marginale omkostning herved. Det bevirker som oftest, at marginale gevinster og omkostninger mødes på et niveau af dyrevelfærd, som ligger et sted mellem 'dyrplageri' og 'det ypperste husdyr-liv'. Denne afvejning af omkostninger og gevinster gælder både på individniveau (dvs., når den enkelte bonde hhv. forbruger skal fastsætte hvilket niveau af dyrevelfærd, de vil producere hhv. forbruge) og på et mere overordnet niveau, hvor politiske tiltag skal prioriteres.

Det enkelte individ og/eller samfundet tvinges typisk ikke blot til at vælge mellem dyrevelfærd og penge, men også til at vælge mellem dyrevelfærd og andre kvaliteter. Ofte kompliceres samfundsøkonomiske analyser af dyrevelfærd af, at dyrevelfærden ikke optræder som en isoleret egenskab, men at den spiller sammen med en række andre egenskaber. Når kød markedsføres som velfærdskød, nævnes eksempelvis ofte også en bedre smag¹⁷. Mindre kendt er sammenhængen mellem dyrevelfærd og fødevarerikkerhed. Eksempelvis er der typisk større campylobacterisiko hos økologiske kyllinger end hos konventionelle (se Christensen et al., 2009)¹⁸. På det seneste er der kommet en del fokus på sammenhængen mellem kødforbrug og klima. Af særlig relevans for sammenhængen mellem dyrevelfærd og klima er, at produktionen af økologisk kylling giver anledning til større drivhusgasudledning end intensiv kyllingeproduktion (Sandøe, 2008). Således har MacLeod beregnet, at 1 kg økologisk kylling giver anledning til næsten 50 pct. mere drivhusgasudledning end intensivt produceret kylling. Dette hænger bl.a. sammen med, at de økologiske kyllinger vokser langsommere og derfor lever længere end de konventionelle. Det er dog vigtigt i denne sammenhæng at medtænke forbruget. Hvis den typiske forbruger af økologisk kylling vælger at spise mindre kød per måltid, så kan det vise sig, at forbrug af økologisk kyllingekød ikke belaster klimaet mere end forbrug af intensivt produceret kyllingekød.

¹⁷ I en undersøgelse af 1016 amerikanske forbrugere (svarprocent 16 pct.), svarede 53 pct. at de var meget enige og 25 pct. at de var enige i at kød fra dyr med højere dyrevelfærd smager bedre, Lusk et al. (2007). Tilsvarende viste en undersøgelse af 4658 danskere (svarprocent 58 pct.) at 10 pct. var meget enige og 28 pct. enige i at kød fra kyllinger med adgang til udendørs arealer smager bedre, Christensen et al. (2006).

¹⁸ I Christensen et al. (2006) erklærede 15 pct. af danskerne sig enige i, at campylobacterisikoen er større hos kyllinger med adgang til udendørs arealer, 26 pct. var uenige, og 59 pct. svarede 'ved ikke'.

3.5. Mekanismer og incitament

For nogle velfærdsproblemers vedkommende vil der være overensstemmelse mellem landmandens egeninteresse og fremme af dyrevelfærd. I sådanne tilfælde vil vejen frem ofte overvejende være målrettet rådgivning, evt. kombineret med indgreb over for de producenter, som ikke følger rådgivningen.

For andre velfærdsproblemers vedkommende vil det være forbundet med ekstra omkostninger at sikre høj dyrevelfærd, selv for dygtige landmænd. Som ved andre produkttegenskaber skal omkostningerne til at producere dyrevelfærd i så fald modsvares af en vilje fra forbrugerne til at betale herfor, hvis produktet skal være levedygtigt på markedet.

Der er nogle grundlæggende problemer forbundet med at lade udbud og efterspørgsel bestemme, hvilket niveau af dyrevelfærd vi som samfund skal have. For det første er dyrevelfærd som nævnt ikke en synlig størrelse, og forbrugernes vilje til at betale ekstra for dyrevenlige produkter forudsætter tillid til, at produkterne rent faktisk er mere dyrevenlige. Mangelfuld eller uigennemskuelig information om det enkelte produkts dyrevelfærds karakteristika vil derfor typisk være en barriere for, at forbrugerne kan foretage velinformerede valg. Her vil der, i hvert fald i teorien, være basis for, at de offentlige myndigheder (eller andre) kan forbedre den markedsdrevne dyrevelfærd ved at sikre en troværdig og omfattende mærkningsordning, så forbrugerne kan foretage velinformerede valg, og derigennem bidrage til en mere samfundsøkonomisk hensigtsmæssig anvendelse af ressourcerne.

Frivillige mærkningsordninger eksisterer i dag for en del produkter (fx økologi og fri-landssvin), men Grethe (2007) peger på en række forhold, som kan betyde, at potentialet for sådanne mærkningsordninger til at sikre en dyrevenlig husdyrproduktion er begrænset. Ét forhold er, at et dyrevelfærdsmærke på fødevarerne skal konkurrere med en række andre informationer (fx ernæring, fair trade, økologi, tilsætningsstoffer osv.) om forbrugerens opmærksomhed i indkøbssituationen, og at forståelse af et dyrevelfærdsmærke kræver et vist forhåndskendskab hos forbrugeren (Baltzer, 2002). Et andet forhold er, at forbrugerne ikke synes at tillægge sådanne mærker så stor vægt i relation til forarbejdede fødevarer. Et tredje forhold ved en frivillig mærkningsordning er, at omkostningerne ved selve mærkningsordningen – herunder sporbarhed, dokumentation osv. – medfører, at den dyrevenlige produktion fordyres yderligere i forhold til 'standard-produktionen'. Selv om information og mærkning er oplagte

nødvendige forudsætninger for et marked for dyrevelfærdsprodukter, så kan de af de nævnte grunde ikke alene sikre et ordentligt niveau af dyrevelfærd.

Desuden er det forhold, at dyrevelfærd udgør en eksternalitet, en hindring mod alene at forlade sig på, at markeds-mekanismen kan sikre et ordentligt niveau af dyrevelfærd (jf. boks 3.1), selv med fuld information til forbrugerne. De, der som borgere (i modsætning til forbrugerkonteksten) vil betale for øget dyrevelfærd, ville også få nytte af, at andre dyr end dem, de selv spiser, har det godt. Også folk, som slet ikke spiser kød, kan således tillægge dyrevelfærd en værdi - en værdi som under alle omstændigheder ikke bliver afspejlet i en stor forbruger-betalingsvilje for dyrevelfærdsprodukter. Disse folks præferencer vil udelukkende indgå som borgerpræferencer, og derigennem vil de kunne afspejles i den offentlige mening og lovgivningen, men ikke i markedsadfærden. Tilstedeværelse af eksternaliteten medfører, at der er behov for offentlig regulering udover 'bare' at sikre velinformerede valg.

En måde at regulere dyrevelfærd på er at lægge afgifter på produkter fra dyr med lav velfærd eller give tilskud til produkter fra dyr, hvor der er gjort noget ekstra for dyrevelfærden (herved 'internaliseres' de eksterne dyrevelfærds-omkostninger i markedspriserne)¹⁹. Formålet hermed er at ændre de relative priser på dyrevelfærdsvenlige produkter i forhold til 'standard' produkter, således at det bliver relativt billigere at købe et dyrevelfærdsvenligt produkt. I den udstrækning at forbrugernes valg er påvirket af de relative priser, er det herigennem muligt at påvirke individernes adfærd, så de i højere grad tager hensyn til disse dyrevelfærdseksternaliteter i deres adfærd på markedet.

Regulering af dyrevelfærd via lovkrav er diskuteret i bl.a. Sandøe (2009). I forbindelse med fastsættelse af lovkrav kan økonomiske analyser være med til at svare på, hvordan lovgivningen udformes, så samfundet billigst muligt opnår et fastlagt velfærdsniveau. Der vil ofte være forskel på, hvilke omkostninger landmænd har ved at opfylde forskellige regler. Derfor vil den løsning, der er billigst for den ene landmand, ikke nødvendigvis være den billigste for en anden landmand. Jo mere man i lovgivningen kan give plads til denne forskellighed (så den enkelte landmand kan vælge den løsning, der er billigst for lige præcis ham og alligevel opfylde lovgivningens målsætninger), jo mere omkostningseffektiv vil reguleringen typisk være. Øko-

¹⁹ En analyse af de offentlige myndigheders rolle i forhold til fødevarekvalitet og fødevarer sikkerhed findes i Christensen & Frandsen (2002).

nomiske analyser kan således være med til at pege på, hvordan lovgivningen skal udformes, så man får mest mulig dyrevelfærd for pengene, og hvilke økonomiske konsekvenser forskellige udformninger af lovgivningen kan forventes at få.

Det bør også nævnes, at der med reformen af den Europæiske landbrugspolitik i 2003 blev indført krav om krydsoverensstemmelse 'for at skabe en sammenhæng mellem den landbrugsstøtte der udbetales til landbrugere og deres ansvar for miljø, sundhed, dyrevelfærd og god landbrugs- og miljømæssig stand' (Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri, 2009). Det er dog vores klare indtryk, at mulighederne for at udnytte krydsoverensstemmelse i forbindelse med dyrevelfærd langt fra er udtømt.

Producenter, forbrugere/borgere og de offentlige myndigheder er selvsagt vigtige aktører i en diskussion af incitamentsstruktur og mekanismer til sikring af et acceptabelt niveau af dyrevelfærd – men detaileddet kommer vi heller ikke udenom. Detaileddet er i høj grad både udbyder og aftager af fødevarer. Som aftager af produkter kan de være med til at sætte fokus på dyrevelfærd, som eksempelvis McDonald's kæden har gjort i USA ved at sætte krav til dyrevelfærd hos deres leverandører - bl.a. har de som mål ikke at anvende buræg i deres produkter fra 2010²⁰. Som udbyder af produkter har detaileddet – ud over deres interesse i at være forbrugernes forlængede arm og at afspejle forbrugernes ønsker - også deres egen dagsorden om at tjene penge og måske om at brande sig selv som en ansvarsbevidst samarbejdspartner.

Detaileddets rolle og betydning i fødevarekæden – fra jord til bord – har været stærkt stigende i de seneste årtier. Der er således sket en forskydning af markedsmagten fremad i fødevarekæden. Detaileddets tætte placering ved forbrugerne, styrkerne ved at indføre private labels²¹, fordelene ved informationsteknologien samt den stigende koncentration og internationalisering har betydet, at detailhandelen nu er et dominerende led i fødevarekæden. Specielt informationer om kunderne og markedet - som detailkæderne har qua deres placering i værdikæden - vurderes at være en væsentlig kilde til markedsmagt, jf. fx Dekker (2003). Fødevareindustrien har ikke samme ad-

²⁰ http://www.mcdonalds.dk/dk/om_mcdonald_s/ansvarlighed/dyrevelfaerd_miljo.html

²¹ **Private label** er betegnelsen for [butikskæders](#) (og andres) egne produkter, der ofte er billigere og mindre [brandede](#), end de varer som producenterne sælger under eget navn. En væsentlig fordel for butikskæder, der forhandler private labels, er at de kan udskifte en producent relativt omkostningsfrit, da selve produktets [etiketteudformning](#), [logo](#) osv. ikke ejes af producenterne, og dermed kan overflyttes til en ny producent, uden at forbrugernes kendskab til varen påvirkes. Netop producentens identitet er til tider omgivet af en vis mystik, idet der på emballagen står *fremstillet for* efterfulgt af butikskædens navn (http://da.wikipedia.org/wiki/Private_label).

gang til markedsinformationer, og derfor får detailhandlen en central rolle, når det gælder innovation og markedsudvikling. Detailhandlen har dermed en central rolle, både i relation til markedsføring af fødevarer med særlige kvaliteter m.h.t. dyrevelfærd og i forhold til at stille krav til deres leverandører som eksempelvis McDonald's kæden har gjort det.

Detailhandlen er gennem de seneste år blevet langt mere koncentreret og internationaliseret, hvilket også har øget deres markedsmagt. Således står 5-6 internationale detailhandelskæder snart for 80 pct. af dagligvarehandelen i Europa, mens fødevarerindustrien trods stigende konsolidering er langt mere fragmenteret. I perioder er der et tæt integreret samarbejde med fødevarerindustrien. Samarbejdet kan omfatte innovation, category management, udvikling af private labels m.m. I andre perioder insourcer detailhandlen disse aktiviteter, og her får fødevarerindustrien blot rollen som leverandør og samhandelspartner.

Der er tegn på, at detailhandlen i disse år fokuserer på at samarbejde med færre men større leverandører. Produktsortimentet skal begrænses, og leverandørernes evne til at garantere forsyningssikkerhed bliver vigtige parametre. Det betyder også, at nicheprodukter bliver mindre attraktive, medmindre de kan bruges som unikke private labels eller til at profilere den enkelte supermarkeds kæde over for forbrugerne. I den aktuelle lavkonjunktur er der klare tegn på, at detailhandlen fokuserer på discount og prisbillige produkter. Samtidig får private labels stadig større markedsandele.

Indtil nu har vi her talt om dyrevelfærdsproblemer, som om de forekommer inden for en lukket økonomi, hvor vi som samfund kan diktere spillereglerne på markedet. Dette er som bekendt ikke en realistisk antagelse. Animalske produkter produceres til et marked præget af globalisering og international priskonkurrence.

3.6. Priskonkurrence på et internationalt marked

International handel og konkurrence samt arbejdsdeling i forhold til de komparative fordele landene imellem får stadig større betydning. Tilsvarende bliver handelsbeskyttelse over for andre lande eller regioner stadig mindre, og direkte handelsforvridende støtte har været – og er stadig – under betydelig reduktion. WTO er her den væsentlige drivkraft, og med fortsatte aftaler om mere fri international landbrugshandel, og med stadig flere lande med i WTO-samarbejdet vil handlen med landbrugsvarer mellem lande foregå mere og mere frit og med færre og færre begrænsninger. I dag står

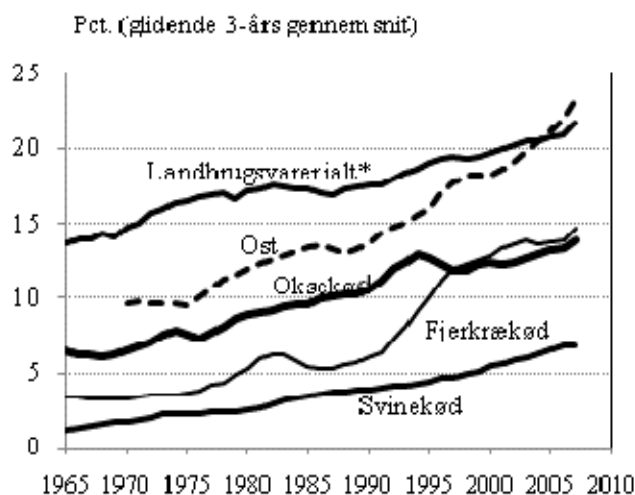
WTO-lande for over 90 pct. af verdens samlede handel med kød- og mejeriprodukter, hvor husdyrvelfærd kan være en væsentlig parameter og andelen er stigende.

En interessant tendens er, at produktionen af kød i udviklingslandene er steget betragteligt de seneste 30 år, således at hovedparten af verdens kødproduktion i dag foregår i udviklingslandene (Fraser, 2008). Det betyder, at det i stigende grad er dyrevelfærd i disse lande, som er relevant for forbrugere i de vestlige lande.

En stor del af landbrugsproduktionen afsættes og forbruges stadig på hjemmemarkedet. Dette gælder især for husdyrprodukter, hvor omkring 85-95 pct. af verdens samlede produktion bliver afsat på hjemmemarkedene, jf. figur 3.1.

Figur 3.1 viser, at kød- og mejeriprodukter i stigende grad handles internationalt, men at det sker fra et relativt lavt udgangspunkt. Det kan derfor konstateres, at international handel med kød- og mejeriprodukter bliver stadig vigtigere og udgør et stigende alternativ til indenlandsk forsyning.

Figur 3.1. International handel i pct. af verdens samlede produktion af landbrugsvarer, 1965-2007

* Vejet gennemsnit af væsentlige landbrugsprodukter

Kilde: Egne beregninger på grundlag af FAO (2009).

Samtidig er der naturligvis store forskelle på de enkelte landes samhandelsmønstre. Eksempelvis eksporterer Danmark mere end 85 pct. af svinekødsproduktionen, mere end 80 pct. af oksekødsproduktionen og godt 60 pct. af kyllingeproduktionen – og samtidig importeres i størrelsesorden 20-25 pct. af svinekødsforbruget, knap 50 pct. af oksekødsforbruget og ca. 40 pct. af kyllingekødsforbruget. Den internationale handel vil dermed have dels en indirekte påvirkning på den produktion, som ellers udelukkende afsættes på hjemmemarkedet, som følge af konkurrerende importerede produkter; og dels en direkte påvirkning på den del af produktionen der afsættes på det internationale marked, da priserne i de enkelte lande i virkeligheden er at opfatte som tæt forbundne kar.

Det er sandsynligvis en reel begrænsning i forhold til at forbedre velfærd for danske landbrugsdyr via dansk dyreværnslovgivning, at det kan gøre danske velfærdsdyr dyrere både at producere og at købe. I en globaliseret verden er dette et problem for eksporten, hvis forbrugerne i modtagerlandene ikke værdisætter dyrevelfærd lige så højt, som danskere gør. Der er dog eksempler på det modsatte. Således henviser Meyer (2002) til et meget konkret eksempel på, at udenlandske forbrugere har øget dyrevelfærd i dansk produktion, nemlig de såkaldte 'englandsgrise'.

Meromkostninger er også et problem for afsætning på hjemmemarkedet, hvis danskerne ikke vil betale for den dyrevelfærd, som de mere eller mindre direkte har været med til at lovgive om. I dette tilfælde ville man ikke kunne sælge det dyrere velfærds-kød til danskere, fordi de hellere vil købe importeret billigt kød, hvor dyrevelfærd ikke har været helt så god. I så fald står både dansk erhvervsliv og produktionsdyrene tilbage som tabere, mens animalsk landbrugsproduktion i udlandet kommer ud som vinderen. Hvad gør man så?

En isoleret dansk skærpelse af kravene til dyrevelfærd vil således kunne føre til danske meromkostninger og dermed tab af konkurrenceevne, resulterende i en flytning af en del af produktionen til lande uden sådanne skærpede dyrevelfærdskrav. En del af dyrene (de dyr der fortsat produceres i Danmark) vil derved opleve forbedret velfærd, mens en anden del af dyrene (de, som flyttes til udlandet), evt. vil opleve uændret eller forringet velfærd. Andelene afhænger af, hvor omkostningsfølsom lokaliseringen af produktionen er. Stramning af kravene til dyrevelfærd vil således indebære meromkostninger for producenterne, men afhængig af, hvor mobil husdyrproduktionen er, så vil effekten af sådanne stramninger på dyrevelfærd til dels blive udhulet af udflytning af produktionen.

Grethe (2007) drager en parallel til betydningen af nationale miljøstandarder for lokalisering af produktionen og refererer en række internationale studier, som tyder på en relativt begrænset betydning af nationale miljøstandarder for produktionens lokalisering. Han gør dog også opmærksom på, at overholdelse af dyrevelfærdsmæssige standarder kan betyde større meromkostninger, end tilfældet er for en række af de eksisterende miljøstandarder rundt om i verden, hvorfor nationale dyrevelfærdsstandarder kan have større betydning for lokaliseringen af husdyrproduktionen.

En (delvis) løsning på dette omlokaliseringsproblem kunne være at indføre fælles dyrevelfærdsstandarder på overnationalt plan, hvilket også sker i EU-regi, fx i form af et fælles forbud mod ægproduktion fra burhøns fra 2012. Da en ganske betydelig del af den danske udenrigshandel med animalske fødevarer sker i forhold til EU-landene, er sådanne fælles politiske tiltag med til at afhjælpe – om end ikke fuldstændigt eliminere – problemet med omlokalisering. Fælles EU-regler for dyrevelfærd kan dog stadig føre til mindre omflytninger af produktionen mellem landene som følge af forskelle i meromkostninger på tværs af medlemslandene (på grund af forskelle i løn- og prisforhold, produktivitet mv.). Men fælles EU-regler er kun en delvis løsning, fordi EU-landene i høj grad handler med – og konkurrerer med – lande uden for EU. Fælles EU-regler kan også virke forskelligt i forskellige medlemslande afhængig af strukturen i landenes udenrigshandel med animalske produkter. Et land med relativt stor vægt på samhandel med lande uden for EU vil muligvis have mindre mulighed for at overvælde meromkostningerne som følge af skærpede dyrevelfærdskrav på afsætningspriserne end lande med relativt stor vægt på samhandel med de øvrige EU-lande.

Der er foreslået forskellige tiltag til at forbedre de enkelte landes mulighed for at sikre et ønsket dyrevelfærdsniveau, uden at de skal risikere at blive udkonkurreret af lande med lavere dyrevelfærd. Blandt sådanne forslag har været at indgå en multilateral WTO-aftale, som giver landene mulighed for at udelukke import eller indføre tvungen mærkning af animalske fødevarer, som ikke overholder givne dyrevelfærdsstandarder. Hobbs et al., (2002) har analyseret et sådant forslag, som har været fremsat af EU-kommissionen i WTO og konkluderer, at det på en række punkter vil være uforeneligt med de gældende regelsæt om markedsadgang og konfliktløsningsprocedurer i WTO-systemet. I WTO-regelsættet findes der mulighed for at indføre importbegrænsninger og lignende i forbindelse med fødevarer, som indebærer en sundhedsrisiko, i det omfang denne risiko kan dokumenteres videnskabeligt. Men der foreligger ikke tilsvarende videnskabelige kriterier, der kan lægges til grund for handelsrestriktioner på baggrund af dyrevelfærdshensyn.

Et andet forslag har været at tillade landene at yde producenterne økonomisk kompensation for de meromkostninger, der er forbundet med overholdelse af specificerede dyrevelfærdsmæssige standarder. Men også dette forslag vurderes af bl.a. Hobbs et al. (2002) at være i konflikt med WTO-reglerne, fordi udbetaling af en sådan støtte netop vil bero på tilstedeværelsen af den pågældende animalske produktion. I WTO-reglerne accepteres generelt kun støtteformer, som er afkoblet fra produktionen.

Et tredje forslag er at indføre en frivillig over-national mærkningsordning af 'dyrevenlige' (såvel hjemligt producerede som importerede) produkter, så forbrugerne har mulighed for at til- eller fravælge produkter med høj dyrevelfærd. Dette forslag strider ikke mod nogen internationale handelskonventioner, men ligesom det er tilfældet med nationale mærkningsordninger, så kan man ikke forvente, at mærkning løser hele dyrevelfærdsproblemet.

3.7. Konklusion

Både forbrugere og landmænd har interesse i dyrenes velfærd - og det er et godt og nødvendigt udgangspunkt for at etablere et marked for velfærdsprodukter. Men dyrevenlig husdyrproduktion er ofte forbundet med meromkostninger. Fordi dyrevelfærd er en ikke-observerbar egenskab i det færdige produkt, og fordi mange folk bekymrer sig om dyrevelfærd generelt og ikke kun for de dyr de selv spiser, så kan dyrevelfærd ikke overlades til alene at blive bestemt af markedskræfterne, og der kan være samfundsmæssige velfærdsgevinster forbundet med regulering i forhold til dyrevelfærd. Der er flere mulige politiske indgreb, som dels kan påvirke markedsvilkårene, så priser på animalske produkter i højere grad afspejler den bagvedliggende dyrevelfærd, og dels kan rette sig mod andre mekanismer end de markedsmæssige.

I forhold til udbuddet af animalske fødevarer med højt indhold af dyrevelfærd kan man forestille sig initiativer til at forbedre rådgivningen omkring produktionsøkonomi og dyrevelfærd, fx i form af mere målrettet og individualiseret rådgivning af producenterne. Tiltag indenfor forskning og udvikling i dyrevenlige produktionsteknologier med henblik på at nedbringe omkostningerne ved dyrevenlig husdyrproduktion forekommer også som en mulighed. I forhold til efterspørgsel og marked kan forbedringer af informationsniveauet (herunder sikre en troværdig mærkningsordning) være en form for tiltag, der kan udbygges, med henblik på at effektivisere det markedsdrevne niveau af dyrevelfærd. Det er velkendt, at der eksisterer relativt velfungerende mærkningsordninger, baseret på lovgivning fra EU, for dyrevelfærd i relation til konsumæg, hvor dyrevelfærds-varianter har relativt høje markedsandele. Tilsvarende lov-

regulerede mærkningsordninger findes ikke for kød, og forskellige private mærkningsordninger for kød har ikke haft det samme gennemslag på markedet. Der synes dog at være en tendens til, at detailhandlen i stigende grad udnytter deres markedskraft og selv sætter krav til eksempelvis fødevarer sikkerhed og dyrevelfærd – og en sådan tendens kan vise sig at have væsentlig indflydelse på markedsudviklingen.

Mærkning og forbrugerinformation løser dog som udgangspunkt ikke problemerne med eksternaliteter forbundet med dyrevelfærd, så der er behov for supplerende tiltag, som adresserer disse, fx lovgivning om mindstekrav (Bennett, 1997). Her kan det være en udfordring at finde en passende fordeling mellem, hvad der skal lovgives om, og hvad markedet kan løse – et væsentligt spørgsmål som teoretisk kan løses, men kan volde problemer i forbindelse med praktisk udmøntning i egentlige politikudformninger.

Endvidere er et muligt indgreb at påvirke adfærden hos forbrugere og/eller producenter ved at lægge afgifter på produkter fra dyr med lav velfærd eller give tilskud til produkter fra dyr, hvor der er gjort noget ekstra for dyrevelfærden via skatter og subsidier. Muligheden for at yde tilskud til dyrevenlig produktion er dog i realiteten stærkt hæmmet af, at der i så fald er tale om en koblet produktionsstøtte, som ikke er forenelig med WTO-reglerne.

I relation til valg af virkemidler bliver det tydeligt, at Danmark er et lille land med stor samhandel med andre lande. Det betyder på den ene side, at dansk lovgivning via eksporten påvirker dyrevelfærden i det kød, som konsumeres i lande, der importerer kød fra Danmark. Det betyder på den anden side, at dyrevelfærden i det kød, som importeres til Danmark, påvirkes af den dyrevelfærdspolitik, der føres i de lande vi importerer fra. Den internationale handel med landbrugsprodukter har været konstant voksende og fortsætter sandsynligvis hermed, og derfor er og bør internationalt samarbejde om dyrevelfærd være et vigtigt element i dansk fødevarepolitik.

Referencer

- Arbejdsgruppen om hold af malkekvæg (2009). Arbejdsgrupperapport om hold af malkekvæg. Februar 2009. Arbejdsgruppen om hold af malkekvæg nedsat af Justitsministeriet Januar 2007.
- Baumol, W.J. & Oates, W.E. (1993). The theory of environmental policy. Second edition. Cambridge University Press.
- Baltzer, K. (2002). Efterspørgsel efter fødevarer kvalitet- og sikkerhed. Et pilot studie af danske forbrugeres efterspørgsel efter æg. Working Paper 11/2002, Fødevareøkonomisk Institut.
- Bennett, R.M. (1997). Farm animal welfare and food policy. *Food Policy*, 22 (4): 281-288.
- Bennett, R.M. & Blaney, J.P. (2003). Estimating the benefits of farm animal welfare legislation using the contingent valuation method. *Agricultural Economics* 29: 85-98.
- Boltanski, L. & Thevenot, L. (1999). "The Sociology of Critical Capacity", *European Journal of Social Theory*, vol. 2, no. 3, pp. 359-377.
- Carlsson, F., Frykblom, P & Lagerkvist, C.J. (2007). Farm animal welfare – testing for market failure. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 39, 61-73.
- Christensen, T. & Frandsen, S.E. (2002). Det offentliges rolle i fødevarerpolitikken – fødevarer kvalitet- og sikkerhed. *Samfundsøkonomen*: 6. pp 22-27.
- Christensen, T., Mørkbak, M., Hasler, B., Lundhede, T., Porsbo, L.J., & Christoffersen, L.B. (2006). Information, risk perception, and consumer behaviour. Rapport 180. Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet.
- Christensen, T., Denver, S., Jensen, J.D., Rosenquist, H., Wingstrand, A., Aabo, S. & Ifversen, B. (2009). Forbrugsvane og zoonotiske risici – En oversigt over Salmonella og Campylobacter risici fra svinekød, kylling og æg Rapport, Fødevareøkonomisk Institut. I tryk.
- Dansk Svineproduktion (2007). Fakta om lovpligtige sygestier. 8. januar 2007
- Dekker, Wout (2003). Power resides where the information is unique. (Nutreco). I: State of the Art in Food. Af: Grievink, Jan-Willem, Josten, Lia and Valk, Conny. pp. 308-314.
- FAO (2009): FAOSTAT.
- Fraser, D. (2008). Toward a global perspective on farm animal welfare. *Applied Animal Behaviour Science* 113: 330-339.
- Graversen, J., Lund, M. & Gylling, M. (2008). Økonomiske beregninger for arbejdsgruppen vedrørende skuldarsår hos søer. Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet, 31. marts 2008.

- Grethe H. (2007), High animal welfare standards in the EU and international trade – How to prevent potential ‘low animal welfare havens’? *Food Policy*, 32, pp. 315-333.
- Hobbs A. L., Hobbs, J. E., Isaac, G.E., Kerr, W. A. (2002). Ethics, domestic food policy and trade law: assessing the EU animal welfare proposal to the WTO. *Food Policy* 27, pp. 437-454.
- Kjærnes, U., Bock, B.B., Roe, E. & Roex, J. (2008). Consumption, distribution and production of farm animal welfare – opinions and practices within the supply chain. Welfare Quality Reports No. 7. Welfare Quality project.
- Lassen, J., Kloppenborg, E., & Sandøe, P. 2002, Folk og svin - En interviewundersøgelse om danske borgeres syn på den danske svinesektor og svinekødet, Center for Bioetik og Risikovurdering, Frederiksberg C., projektrapport nr. 2. <http://www.bioethics.kvl.dk>
- Lassen, J., Sandoe, P., & Forkman, B. (2006). “Happy pigs are dirty! Conflicting perspectives on animal welfare”, *Livestock Science*, vol. 103, no. 3, pp. 221-230.
- Lund, M. Christensen, J. & Lawson, L.G. (2009a). Økonomiske konsekvenser af nye velfærdsforanstaltninger i kvægbruget. *Tidsskrift for Landøkonomi*, 2, September.
- Lund, M. Christensen, J. & Lawson, L.G. (2009b). Økonomiske konsekvenser af nye velfærdsforanstaltninger i kvægbruget. Udredningsrapport fra Fødevarøkonomisk Institut.
- Lusk, J.L., Norwood, F. B. & R.W. Prickett (2007). Consumer preferences for farm animal welfare: Results of a nationwide telephone survey. Working paper August, Department of Agricultural Economics, Oklahoma State University.
- McInerney, J.P. (1993). Animal welfare: An economic perspective. In: *Valuing farm animal welfare*. Proceedings of a workshop held at University of Reading, September. R.M. Bennett (ed.), Occasional paper 3, Department of Agricultural Economics and Management, University of Reading.
- McInerney, J.P. (2004). Animal welfare, economics and policy. Report on a study undertaken for the Farm & Animal Health Economics Division of DEFRA, February 2004.
- Meyer, G. (2002). Svin på den politiske spiseseddel. Gen-etik i praksis. Center for Bioetik og Risikovurdering.
- Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Økonomi (2009). Vejledning om kontrol med krydsoverensstemmelse, Marts 2009.
- Mørkbak, M. Christensen, T. & Gyrd-Hansen, D. (2008). Valuation of Food safety in meat – a review of stated preference studies. *Food Economics* 5 (2): 63-74.

- Mørkbak, M., Christensen, T. & Gyrd-Hansen, D (2009). Consumer preferences for safety characteristics in pork. Accepted in British Food Journal. I tryk.
- Nyborg, K. (2000). "Homo Economicus and Homo Politicus: interpretation and aggregation of environmental values", Journal of Economic Behavior & Organization, vol. 42, no. 3, pp. 305-322.
- Nørgård, N. (2000). Studier i anvendt sundhedsøkonomi. Phd. afhandling ved Kgl. Veterinær og Landbohøjskole, januar.
- Sandøe, P. (2009). Lovgivning som redskab til at sikre bedre dyrevelfærd. Baseret på indlæg på kongressen Dansk Kvæg 2009 24. februar.
- Sandøe, P. (2008). Økologisk kylling – godt for miljøet? Klumme I økologisk jordbrug, oktober.
- Sandøe, P. & Christiansen, S.B. (2008). Ethics of animal use. Blackwell Publishing.
- Viales, N. (1994). Animal to edible Cambridge University Press.
- Økologisk Landsforening (2008). Økologisk markedsnotat. Økologisk Landsforening, oktober.